

Ульянченко О.В.,
доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент
Національної академії аграрних наук України,
ректор,
Харківський національний аграрний університет
імені В.В. Докучаєва
Коломієць О.П.,
аспірант кафедри
маркетингу, підприємництва і організації виробництва,
Харківський національний аграрний університет
імені В.В. Докучаєва

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ПЕРЕРОБКИ МОЛОКА В УКРАЇНІ

Ульянченко О.В., Коломієць О.П. Сучасний стан та перспективи розвитку органічного виробництва та переробки молока в Україні. У статті висвітлено сучасні тенденції та перспективи розвитку органічного виробництва в молокопродуктовому підкомплексі. Встановлено основні напрями розвитку органічного виробництва в молочному скотарстві. Розглянуто фактори впливу на розвиток органічного виробництва в молокопродуктовому підкомплексі країни. Вивчено досвід зарубіжних країн щодо ведення органічного виробництва. Визначено перспективи розвитку органічного виробництва в молокопродуктовому підкомплексі.

Ключові слова: органічне виробництво, молокопродуктовий підкомплекс, молочне скотарство, молоко, переробка, ефективність.

Ульянченко А.В., Коломієць О.П. Современное состояние и перспективы развития органического производства и переработки молока в Украине. В статье освещены современные тенденции и перспективы развития органического производства в молокопродуктовом подкомплексе. Установлены основные направления развития органического производства в молочном скотоводстве. Рассмотрены факторы влияния на развитие органического производства в молокопродуктовом подкомплексе страны. Изучен опыт зарубежных стран по ведению органического производства. Определены перспективы развития органического производства в молокопродуктовом подкомплексе.

Ключевые слова: органическое производство, молокопродуктовый подкомплекс, молочное скотоводство, молоко, переработка, эффективность.

Ulyanchenko O.V., Kolomiets O.P. Current state and prospects for the development of organic production and processing of milk in Ukraine. The article highlights modern tendencies and prospects for the development of organic production in the dairy product subcomplex. The basic directions of development of organic production in dairy cattle breeding are established. Factors affecting the development of organic production in the dairy product subcomplex of the country are considered. The experience of foreign countries in conducting organic production has been studied. Prospects for the development of organic production in the dairy product subcomplex have been determined.

Key words: organic production, dairy products subcomplex, dairy cattle breeding, milk, processing, efficiency.

Постановка проблеми. У сучасних умовах збільшення сільськогосподарської хімізації зумовлює значне збільшення врожайності культур і продуктивності тварин. Негативним фактором такого процесу є забруднення продуктів рослинництва нітратами і пестицидами, а продуктів тваринництва – гормонами і антибіотиками [11]. За таких обставин світовий агропродовольчий ринок відреагував значним зростанням попиту на органічну продукцію. Сьогодні найбільший попит на органічну продукцію забезпечують розвинені країни (США, Німеччина, Франція тощо). Виробництво органічної продукції є одним із перспективних напрямів розвитку сільського господарства України. Так, досвід економічно розвинених країн засвідчує

щорічне зростання сектору органічного виробництва. Кількість сертифікованих органічних підприємств Європи за перше десятиріччя нинішнього століття збільшилася в середньому у 2,7 рази. Зокрема, у Чехії число таких суб'єктів господарювання збільшилось у 5,4 рази, в Польщі – у 11,5 рази [5, с. 22].

З огляду на скрутне екологічне становище в Україні дослідження ефективності впровадження органічних технологій є надзвичайно актуальним, особливо в молокопродуктовому підкомплексі країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань розвитку органічного виробництва продукції сільського господарства приділяли увагу у своїх працях Р. Безус [2], П. Гайдуцький [3], В. Збарський [5],

М. Зубець [6], Ю. Лупенко [7], В. Месель-Веселяк [8], Дж. Реганолд [17], П. Саблук [8], О. Ходаківська [8], Б. Хоуллетт та інші вчені [18]. Проте в науковій літературі недостатньо досліджені результати та перспективи впровадження органічного виробництва в молокопродуктовому підкомплексі за сучасних умов.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування сучасного стану та перспектив розвитку органічного виробництва та переробки молока в Україні.

Вклад основного матеріалу. Одним із перспективних напрямів є інтеграція молокопродуктового підкомплексу в загальнодержавний та міжнародний органічний ринок. У світі лідерами у відсотковому співвідношенні органічного молока на молочному ринку є Німеччина, Франція, Данія, де показник досягає 35%. У рамках заходів молочної компоненти швейцарсько-українського проекту «Розвиток органічного ринку в Україні (2012–2016 рр.)» впроваджено моніторинг якості сирого незбираного молока, отриманого від корів із сертифікованих органічних господарств. Основними критеріями є відповідність якості сировини екстракласу чинному ДСТУ 3662-97 та вимогами директиви ЄС. За результатами моніторингу 2016 р. 73% сировини, отриманої від сертифікованих операторів з виробництва органічного молока, відповідають екстракласу. Досвід отримання органічного молока належної якості є у молочнотоварних ферм виробників з ПП «Галекс-Агро» Житомирської області, ТзОВ «Старий Порицьк» Волинської області, «Агроекологія» Полтавської області, ПраТ «Етнопродукт» Чернігівської області. В Україні налагоджено виробництво органічних молочних продуктів на ПраТ «Етнопродукт», ТОВ «Органік Мілк», ПАТ «Житомирський маслозавод» ТМ «Рудь» та ПАФ «Тарасівка». Технології органічних продуктів неподільно пов'язані з організацією виробництва органічного молока (сировини) та із забезпеченням простежуваності від ферми до столу. Органічною сировиною в молочному виробництві є органічне молоко, сухе знежирене молоко та суха молочна сироватка [14]. Не більше 5% складу готового продукту можуть містити неорганічні складники, якщо вони не виробляються органічними методами або є в переліку дозволених речовин (деякі їстівні плоди, горіхи, насіння, деякі їстівні спеції та олії, які не модифіковані хімічно та не мають трансізомерів жирних кислот). Українські виробники виготовляють органічне молоко сире та пастеризоване, сметану, кефір, зокрема нежирний, йогурт питний нежирний, масло солодковершкове, бринзу та тверді види сиру різного асортименту. В Україні з 2008 р. налагоджено виробництво органічних молочних продуктів на ПраТ «Етнопродукт», унікальністю органічного виробництва є реалізація охолодженого не пастеризованого органічного молока за умови зберігання при 400С [14].

Першим в Україні заводом з виробництва органічної молочної продукції із власної сировини є ТОВ «Органік Мілк» [10], який входить до складу вертикально інтегрованої компанії, що складається з чотирьох компліментарних підприємств, які функціонують у сфері органічного рослинництва й тваринництва. Органічні параметри всіх ланок продуктово-виробничого ланцюга компанії підтверджено сертифікатами європейського та вітчизняного зразка. Крім того, виробництво має інтегровану систему якості та безпечності за стандартами ДСТУ ISO 9001, 14000, 22000 [10].

Нині підприємство виробляє 21 вид готової органічної продукції, потужність заводу становить 30 тонн на добу. Реалізація продукції відбувається в 23 регіонах України. Продукцію можна придбати в супермаркетах «Сільпо» «Ашан», «Метро», «Караван», «Велика кишеня», «Фуршет», «Novus», «Бюро Вин» тощо. Крім того, підприємство співпрацює з багатьма регіональними мережами, і невеликий відсоток від загального обсягу виробництва підлягає експорту в ОАЕ [10].

ПАФ «Тарасівка» впроваджує на ринок різноманітну здорову та безпечну органічну молочну продукцію. На ПАТ «Житомирський маслозавод» ТМ «Рудь» вперше в Україні впроваджено технологію органічного морозива – пломбіру без глазури. На підприємстві організовано лінію з приймання органічного молока та виготовлення морозива на окремій лінії. Сире незбиране органічне молоко екстра-гагунку закуповується у молочнотоварних ферм ПП «Галекс-Агро», що має коротку дистанцію в логістиці та забезпечує відмінні якості кінцевого готового органічного продукту. Слід сказати про стійкий симбіоз органічних операторів з молочного виробництва з науковими установами щодо впровадження нових інноваційних рішень для забезпечення формування ринку органічних харчових продуктів високої якості [14].

У 2015 р. відбувся науково-виробничий семінар для обміну передовим досвідом з виготовлення органічної продукції на тему «Інноваційні елементи для впровадження виробництва органічного морозива», організований Дослідним інститутом органічного сільськогосподарства (FIBL), що впроваджує швейцарсько-український проект «Розвиток органічного ринку в Україні» за фінансової підтримки Державного секретаріату Швейцарії з економічних питань (SECO). На семінарі були обговорені питання особливостей рецептурного складу компонентів для виробництва натурального морозива відповідно до вимог органічного законодавства, організації та впровадження Інтегрованої системи якості та НАССР у контексті органічної лінії виробництва морозива, оцінки відповідності лінії згідно з блок-схемою процесів виробництва [9].

Також важливим заходом у розвитку вітчизняного органічного молочного виробництва є круглий стіл «Дослідження потенційних біомаркерів органічного молока та молочних продуктів для підтвердження їх автентичності», проведений ТОВ «Органік Мілк» спільно з Інститутом продовольчих ресурсів НААН України та НУХТ [9].

Встановлено, що найбільш значимим каналом реалізації органічної продукції молокопродуктового підкомплексу у західних країнах є супермаркети, частка яких становить у загальній структурі продажів подібної продукції від 45% до 90%. У Франції і США також популярні органічні супермаркети та спеціалізовані магазини, адже їх частка там досягає 38–39%, а в інших країнах вона становить від 4% до 15%. Також у Франції практикуються прямі продажі органічної продукції у фермерських магазинах, на ринках тощо (12%). У Великобританії відносно високу питому вагу займають інші канали реалізації (9,9%), серед яких найбільш поширеною є інтернет-торгівля. У кожній країні процес формування і розвитку ринку органічної продукції молокопродуктового підкомплексу має свої специфічні риси.

Специфікою органічного виробництва сільськогосподарської продукції є економічні, екологічні та соці-

альні ефекти від здійснення цього виду діяльності, які полягають у таких моментах:

- економічний ефект зумовлений готовністю споживачів сплачувати більшу ціну за продукцію органічного виробництва, зниженням вартості матеріальних ресурсів (агροхімікатів та паливно-мастильних матеріалів) від 30% до 97% [18]; водночас цей напрям потребує значних інвестицій у виробництво, а також зростає собівартість продукції через зниження урожайності-продуктивності;

- соціальний ефект зумовлений значним обсягом ручної праці, що уможливило органічне виробництво для дрібних сільськогосподарських виробників з власною працею [15];

- екологічний ефект зумовлений поступовим відновленням якості земельних ресурсів, залучених до процесу виробництва, через дотримання сівозмін, застосування зелених добрив та методів біологічної боротьби зі шкідниками, технологій обробки ґрунту, спрямованих на мінімальне втручання, зниження ущільнення ґрунтів, а також зниження забруднення водою і атмосферного повітря через обмеження застосування синтетичних агροхімікатів, збереження локального біорізноманіття через заборону застосовувати генетично модифіковані організми.

На нашу думку, для розвитку органічного ринку молока та молочної продукції необхідно мати потужну законодавчу базу, яка буде контролювати інтереси виробників, переробників і споживачів. Чинний Закон «Про виробництво та обіг органічної с/г продукції та сировини» [13] неповною мірою відповідає європейським вимогам і міжнародній практиці, адже він встановлює вимоги до продукції, а не до процесу виробництва, як це прийнято в усьому світі. Це створює складнощі для наших товаровиробників як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках передусім через відсутність стандартів процесу виробництва. Тому якщо виробник органічної продукції хоче її експортувати, наприклад в країни ЄС, то йому необхідно проходити процес сертифікації у тих органів, які використовують європейські правила [12]. Нова редакція законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 24 листопада 2016 р. № 5448 має на меті наблизити українське законодавство в галузі органічного виробництва до європейських норм [11].

Міністерство визначило пріоритетною підтримку органічного виробництва в рамках Українського державного фонду підтримки фермерських господарств. У 2015 р. загалом на підтримку фермерів виділено 15,8 млн. грн., у 2016 р. – 65 млн. грн. Зараз Фонд підтримки надає безвідсоткові кредити обсягом до 500 тис. грн. на 5 років [11].

Визначені тенденції розвитку органічного виробництва молока та молочної продукції молокопродуктового підкомплексу вимагають впровадження системи заходів щодо підвищення економічної ефективності виробництва молока і забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної молокопродукції на світовому ринку. Для аналізу стану та визначення конкурентних позицій вітчизняного молочного сектору й розробки стратегії розвитку в умовах існування зони вільної торгівлі з Європейським Союзом було використано методу SWOT-аналізу, завданнями якого є з'ясування

сильних і слабких сторін, визначення загроз та потенційних можливостей (табл. 1). Одержані результати SWOT-аналізу визначають основні напрями реформування молочного сектору.

Для досягнення ефективності функціонування молокопродуктового підкомплексу в умовах виходу на світовий ринок необхідно здійснити систему заходів, спрямованих на вдосконалення законодавчої бази відносно органічного виробництва та його сертифікації; модернізацію виробництва та переробки молока відповідно до науково-технічного процесу; підвищення якості молочної продукції; зближення українського та європейського екологічного законодавства, запровадження сучасних систем контролю якості у вітчизняних молочних підприємствах; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції; пошук джерел фінансування.

Досліджено, що все законодавство Європейського Союзу в харчовій галузі базується на принципах Стандарту ISO 22000, який визначає вимоги до якості і безпеки продукції всіх організацій продуктового ланцюга [16], що передбачає обов'язкове застосування системи HACCP. Принципи системи є складовою директиви «Гігієна харчових продуктів», яка є обов'язковою для всіх підприємств, що займаються виробництвом харчових продуктів.

Принцип дії вказаної системи контролю за якістю полягає у виділенні критичних контрольних точок у виробництві продукту, на яких можуть виникнути певні ризики, та в подальшій розробці заходів мінімізації цих ризиків [1]. У ЄС під контролем перебувають усі критичні контрольні точки на шляху надходження продукції до кінцевого споживача, тоді як в Україні контролюються лише окремі з них. Результатом цієї ситуації є надходження до споживача неякісної (часто фальсифікованої) продукції. У таких умовах питання необхідності впровадження системи HACCP у вітчизняних молокопереробних підприємствах набуває підвищеної актуальності і передбачено вимогами Закону України «Про якість і безпеку харчових продуктів» [13]. Запровадження системи HACCP у молокопродуктовий підкомплекс визначає такі перспективи:

- забезпечення дотримання принципу простежуваності, що є вимогою ЄС;
- можливість запобігання можливим ризикам;
- надання гарантії якості та безпеки споживачу;
- спрощення бюрократії під час отримання дозволів на експорт продукції;
- підвищення якості молочної продукції;
- можливість освоювати нові ринки збуту без додаткової стандартизації і сертифікації продукції [13].

Необхідно зазначити, що процес впровадження міжнародних систем контролю якості, зокрема HACCP, у молокопродуктовий підкомплекс розпочато (табл. 2), проте цього не вистачає для повного виходу на світовий ринок з дотриманням загальноприйнятих стандартів [4].

Органічний напрям виробництва є частиною стратегії завершення земельної реформи, забезпечення державної підтримки малих, середніх сільськогосподарських підприємств та розвитку ринку збуту, сільських територій, «органічних» виробництв, проектів зрощення та безпеки харчової продукції.

Висновки. Дослідження показують, що органічний сектор може бути ефективним шляхом підвищення ефективності дрібних та середніх агровиробників, де

Таблиця 1

**Матриця SWOT-аналізу вітчизняного молокопродуктового підкомплексу
в контексті органічного виробництва**

	Можливості Вихід на нові ринки збуту; інноваційність галузі; підвищення конкурентоспроможності; розширення асортименту продукції; вертикальна інтеграція і створення потужних молочних підприємств агробізнесу; підвищення конкурентоспроможності дрібних товаровиробників.	Загрози Скорочення поголів'я; недосконалість законодавства; зміна попиту, спричинена зменшенням платоспроможності населення; конкуренція; скорочення обсягу експорту.
Сильні сторони Традиційність бізнесу; відсутність бар'єрів входу в бізнес; достатня кількість ресурсів; сприятливі природно-кліматичні умови; наявність робочої сили, висока якість молока.	Поле СМ Розширення виробництва; відкриття нових ринків; створення новітніх молочних комплексів; зростання ефективності виробництва молока та молочної продукції.	Поле СЗ Неможливість відмови від молочних продуктів незалежно від рівня доходів у зв'язку з їх цінністю.
Слабкі сторони Низька прибутковість; концентрація значної частки виробництва у господарствах населення; роздрібненість товаровиробників; висока собівартість продукції; застаріле устаткування.	Поле СлМ Підвищення якості та зниження собівартості продукції за допомогою модернізації виробництва; зниження собівартості за рахунок інтеграції; розвиток спеціалізованих сільськогосподарських підприємств та кооперативів з виробництва молока завдяки кооперації різноспеціалізованих підприємств, інтегрованих на органічну продукцію, що сприятиме підвищенню прибутковості виробництва.	Поле СлЗ Необхідність підвищення конкурентоспроможності, додаткове залучення інвестицій; необхідність кооперації виробників; необхідність підвищення якості вітчизняної молочної продукції; зниження продуктивності.

Джерело: сформовано за джерелом [16]

Таблиця 2

Стан впровадження міжнародних систем контролю якості в молокопродуктивний підкомплекс

Галузь	Розробляється	Впроваджується	Впроваджено (сертифіковано)
Молокопродуктивний підкомплекс	Відповідно до вимог ISO 9000		
	3	2	61
	Відповідно до вимог ISO 14000		
	0	0	1
	Відповідно до вимог ISO 22000		
	5	8	54
Система HACCP			
7	6	53	

Джерело: сформовано автором за джерелом [4]

вони можуть бути більш конкурентоспроможними. Склалося так, що сьогодні вони не можуть конкурувати з великими агрохолдингами через свої технологічні особливості, зокрема закупівельні спроможності, експорт, а інтеграція в цей напрям та об'єднання зусиль

дадуть змогу вирішити ці проблеми. Молокопродуктивний підкомплекс України вже зробив перші кроки до органічного виробництва молочної продукції, проте ще залишається низка питань, що потребує вирішення, особливо стосовно сертифікації і законодавчої бази.

Список використаних джерел:

1. Асоціація з ЄС вимагає кращого захисту прав споживачів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/48918>.
2. Безус Р. Організаційно-економічні засади ефективного розвитку органічного агровиробництва : [монографія] / Р. Безус. – Дніпропетровськ : ТОВ «ЛізуновПрес», 2014. – 380 с.
3. Гайдуцький П. Екологізація суспільної свідомості та розвиток агросфери / П. Гайдуцький, О. Ходаківська. – Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 15–21.
4. Запровадження міжнародних систем контролю якості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/Pavlenko.O/photos/pcb.1652923721610139/1652919274943917/?type=1&theater>.
5. Збарський В. Раціональне землекористування – джерело добробуту людей (із досвіду Німеччини) / В. Збарський // Органічне виробництво і продовольча безпека. – Житомир : Полісся, 2015. – С. 19–23.

6. Розвиток і наукове забезпечення органічного землеробства в європейських країнах / [М. Зубець, В. Медведєв, С. Балюк] // Вісник аграрної науки. – 2010. – № 10. – С. 5–8.
7. Лупенко Ю. Формування попиту та пропозиції на ринку органічної продукції / Ю. Лупенко // Органічне виробництво і продовольча безпека. – Житомир : Полісся, 2013. – С. 3–9.
8. Методичні рекомендації з ціноутворення на органічну продукцію / [Ю. Лупенко, В. Месель-Веселяк, П. Саблук та ін.] ; за ред. Ю. Лупенка, В. Месель-Веселяка. – К. : ННЦІАЕ, 2013. – 100 с.
9. Національний університет харчових технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nuft.edu.ua/news/view/innovatsiini-elementy-vid-naukovtsiv_2015.
10. «Органік Мілк» – перший в Україні завод із виробництва органічної молочної продукції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://organic-milk.com.ua>.
11. Органічне виробництво: чого очікувати в 2017 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://milkua.info/post/organicne-virobnictvo-cogo-ocikuvati-v-2017-roci>.
12. Органічний сектор потребує прийняття нового закону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://agropolit.com/interview/305-olena-kovalova-organichniy-sektor-potrebuye-priynyattya-novogo-zakonu>.
13. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 771/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.
14. Сучасні тенденції органічного виробництва продукції сільського господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://organic.znau.edu.ua/images/news/2016>.
15. Moreau C. The French Organic Sector / C. Moreau // L'Agence BIO, France II BIOFACH. Nuremberg. February 13th 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://orgprints.org/22345/13/moreau-2013_BiofachODN_french_market_AgenceBio.pdf.
16. Food safety management systems – Requirements for any organization in the food chain [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:22000:ed-1:v1:en>.
17. Costs and benefits of implementing HACCP in the UK dairy processing sector / [S. Henson, G. Holt, J. Northen] // Food Control. – 1999. – Vol. 10. – Is. 2. – P. 99–106.
18. Niggli U. Advantages of organic farming: Environment and economical characteristics / U. Niggli // Органічне сільське господарство та законодавче забезпечення : матеріали II круглого столу країн Східної Європи (Київ, 5 листопада 2008 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orgprints.org/15019/08/niggli-2009-advantages-oa.pdf>.